

Een kleine theologie van de stilte

dr. Wolter Huttinga

De grootste dienst die de monnik aan de wereld bewijst, bestaat juist in dat zwijgen, dat luisteren, dat zoeken, dat zich nederig blootstellen aan datgene wat de wereld niet van zichzelf wil zien - zowel het goede als het kwade.

Thomas Merton

De tijd is rijp voor stilte

Onze tijd is rijp voor stilte. Niet omdat er zoveel stilte is, maar omdat het er zozeer aan ontbreekt. In een post-christelijke, hysterische cultuur van altijd beschikbare informatie, beelden en geluiden, waarmee *cyberspace* zich via onze smartphone en tablet een weg baant naar de diepste vezels van ons leven, zou juist stilte wel eens een echt christelijke uitdaging kunnen zijn.

Dat stilte weldadig kan zijn in een schreeuwerige tijd lijkt vrij logisch. Dat een gereformeerde kerkelijke cultuur die het vooral van 'praten' moet hebben en tot voor kort berucht was om z'n stelsels van zekerheden, ook iets kostbaars kan leren op de weg van de stilte valt vast ook nog wel te begrijpen. Maar kun je stilte ook 'theologisch promoten'? Valt er, met het oog op de Schrift en de traditie iets te zeggen over de noodzaak van stilte? Zegt stilte iets over wie God is? Dit artikel zal betogen dat dit inderdaad zo is en dat stilte dus meer is dan een soort 'hobby' waar mensen zich tegenwoordig zo nodig spiritueel mee moeten vermaken. Natuurlijk, mensen spreken vele verschillende 'spirituele talen'. We hoeven echt niet allemaal een meditatiehoekje in ons huis in te richten. Maar er zit iets urgents en iets theologisch noodzakelijks in het zoeken van de stilte, waar een kerkelijke cultuur alleen maar tot z'n eigen schade aan kan voorbijgaan. Als we de weg van de stilte niet weten te vinden, raken we alles kwijt wat er toe doet: onszelf, onze verbondenheid met de schepping... en God.

Goddelijk spreken

Als je eens rustig denkt over thema's die je in de bijbel vindt, zou je net zo goed tot een theologie van geluid kunnen komen als een theologie van de stilte. Als God de wereld schept, dan is het meest fundamentele dat hij 'spreekt'. Hij spreekt en het is er. De wereld waarin wij leven bestaat uit het spreken van God. De schepping is een stelsel van goddelijke taaltekens. En, zoals dat gaat met tekens: die communiceren met elkaar. 'De dag zegt het voort aan de dag die komt, de nacht vertelt het door aan de volgende nacht' (Psalm 19). Wat wordt er dan verteld? Ze vertellen over de majesteit van God. Zo bezien is de wereld tot in z'n kern een vorm van 'spreken' en is onze menselijke communicatie alleen maar een verbijzondering daarvan. Scheppen is een daad van de ultieme vreugde van de drie-ene, waarin iets uitgedrukt wordt van de volmaakte goedheid, wijsheid en liefde die in God is. Het feit dat schepselen daarin mogen delen maakt het begrijpelijk dat 'de morgensterren samen jubelden en Gods zonen het uitschreeuwden van vreugde' toen God de aarde grondvestte (Job 38).

Het soort theologie dat dit oproept is er een van zang, dans en aanbidding, van lichamelijke toewending naar de bron van vreugde. En dat is volkomen terecht. Je zou er overigens met evenveel recht een theologie van het Woord in kunnen horen. Dat de

kern van de theologie bestaat uit het luisteren naar het spreken van God, omdat wij slechts leven op de adem van zijn stem. Toch sluiten het jubelen en het spreken waaruit de schepping bestaat de stilte niet uit. 'Er wordt niets gezegd, geen woord gehoord, het is een spraak zonder klank', vervolgt Psalm 19. Het is een stem en een taal zonder geluid. Er is iets onuitsprekelijks dat al het spreken doordringt en vervult. Zoals het zichtbare is ontstaan uit het onzichtbare, zo vindt het hoorbare zijn bron en doel in de stilte.

Less is more

Zwijgen is net als vasten 'afzien van iets'. Daardoor kan het lijken alsof het een soort vijandigheid ten opzichte van de schepping impliceert. Alsof de schepping niet gewoon een goede gave van God is, maar ons uiteindelijk afleidt van God. Zit er niet een verborgen piëtistische, wereldmijdende, dan wel dualistisch Platoonse trek in die hele aandacht voor stilte en vasten? Goede Neo-Calvinistische vragen. Ik zal zeker niet ontkennen dat dat gevaar er in zit. Maar in de christelijke monastieke traditie valt er ook een lijn te ontdekken die het tegenovergestelde heeft vastgehouden, juist in al haar soberheid en zwijgzaamheid. Als je stil probeert te worden, is dat niet uit haat voor het spreken, of voor muziek, of voor geluid, maar het is uit liefde voor het spreken, voor muziek en voor geluid. Het is omdat je weet hoe kostbaar woorden zijn dat je er voorzichtig en spaarzaam mee omgaat. Net als vasten, is stilte een manier om niet zozeer 'bij de dingen weg' te raken, maar 'tot de kern' ervan te komen. Zo vertelt Thomas Merton ons ergens dat een goede monnik niet iemand is die de wereld wil ontvluchten, maar iemand die juist in het hart van de wereld stapt.¹ *Less* is dus ook in dit geval *more*. De afleidingen vallen weg en je confronteert je rechtstreeks met de dingen, zoals ze in hun kern zijn. Andrew Louth, een groot kenner van de kerkvaders, noemt drie belangrijke woorden die onlosmakelijk verbonden zijn met de oeroude christelijke traditie van de mystieke theologie: concentratie, zuivering en intensivering.² Stil worden is alleen maar een intensivering van het verlangen naar en het zoeken van God dat heel de schepping doortrekt. Je zoekt de stilte niet op omdat geluid zo slecht is, maar omdat het zo goddelijk goed en kostbaar is. Het is zo goed, dat het jammer is dat we er vaak zo achteloos doorheen leven.

De stilte van God

Zegt 'stilte' iets over wie God is? Als we kijken hoe de christelijke traditie sprak over het wezen van God is een belangrijke weg de *via negationis* (de weg van de ontkenning). Als wij 'beweging' zijn, is God 'onveranderlijkheid'. Als wij 'worden' zijn, is God 'zijn'. Logisch dus, dat als wij 'geluid' zijn (of zelfs dikwijls herrie), we dat bij God dienen door te strepen, en tot de conclusie komen dat hij 'stilte' is. Zo beschreven mystici hun ervaring van God dan ook niet voor niets bij voorkeur in termen van 'nacht' en 'duisternis'. God kennen is omringd worden door een wolk van niet-weten, zoals een anoniem geschrift uit de late Middeleeuwen het noemde.³

---

¹ Ik kan het niet meer terugvinden, maar dit komt vermoedelijk uit zijn boek *Seeds of Contemplation*. Verwante gedachten zijn in overvloed te vinden in het door Kick Bras vertaalde boek van Merton, *Contemplatief gebed* (Zoetermeer: Meinema, 2003).

² Andrew Louth, *The Origins of the Christian Mystical Tradition: From Plato to Denys*. Second edition (Oxford: UP, 2007). Als gemene deler in de christelijke mystiek noemt hij 'the search for God, or the ultimate, for His own sake, and an unwillingness to be satisfied with anything less than Him', *Origins*, xiv.

³ *De wolk van niet-weten*. Vert. André Zegveld (Nijmegen: Gottmer, 1974).

Toch is dat niet het hele verhaal. Dat doorstrepen van onze woorden om te kunnen spreken over God wil niet alleen uitdrukken dat God vooral van alles 'niet is'. Het wil juist uitdrukken dat God *in zo volkomen zin* alles is wat wij kennen en zijn, dat we maar beter kunnen zeggen dat hij het *niet* is. Thomas van Aquino omschreef God op beroemde wijze als *actus purus*: volledig geactualiseerd zijn, terwijl de traditie al eerder sprak over God als een onmetelijke bron en oceaan van zijn.⁴ Wij schepselen daarentegen zijn slechts een bescheiden mix van potentie en actualisering. In iets van die waanzinnige onbenaderbare storm van zijn die God is delen ook wij, maar dan slechts op zeer beperkte wijze. God is de storm in ons glas water.

Als God 'stilte' is, dan niet als een statische, levenloze, dorre stilte. Het is niet de stilte die je kunt vinden in een zogenaamde *anechoic chamber*, zo'n volstrekt stille ruimte die ze gebruiken voor natuurkundige experimenten en waarin je na een half uur eenzame opsluiting gek schijnt te worden van je eigen hartslag en het suizen van je bloed. Gods stilte is precies datgene dat we de 'stilte tussen de noten' noemen. De gevende stilte die de muziek draagt, doordringt en waarnaar ze uiteindelijk op weg is. Gods stilte is geen afwezigheid van geluid, maar is de alles overstijgende *vervulling* van geluid.

Wat heb ik lief...?

Een even beroemd als schitterend gedeelte uit de *Belijdenissen* van Augustinus illustreert heel mooi wat ik hierboven heb aangeduid. De *Belijdenissen* vormen, behalve een autobiografisch geschrift, ook vooral een enorm uitgewerkt 'gebed', waarin de auteur zich vragend, zoekend en verlangend tot God uitstrekt. Dat blijkt ook in deze passage, die ik in z'n geheel opneem:

'Wat heb ik nu lief wanneer ik u liefheb? Geen schoonheid van een lichaam, geen luister van de tijd, geen lichtglans die mijn aardse ogen lief is, geen heerlijke melodieën van gevarieerd gezang, geen aangename geur van bloemen, reukwerken en specerijen, geen manna en geen honing, geen ledematen die welgevallig zijn aan de omhelzingen van het vlees: deze dingen zijn het niet die ik liefheb wanneer ik mijn God liefheb. En niettemin heb ik zoiets als een licht lief, zoiets als een stemgeluid en geur en spijs en omhelzing, wanneer ik mijn God liefheb, die licht is en spijs en omhelzing van mijn innerlijke mens, daar waar voor mijn ziel die lichtglans fonkelt, die door geen plaats bevat wordt, daar waar die klank weerklinkt, die door geen tijd wordt weggerukt, daar waar die geur hangt, die door geen wind verstrooid wordt, daar waar die smaak bestaat, die door geen gretig eten wordt verminderd, daar waar die omhelzing wordt gegeven, die door geen verzadiging losraakt. Dat is het wat ik liefheb wanneer ik mijn God liefheb.'⁵

Wat Augustinus hier doet, zou je drie (of eigenlijk vier) verschillende wegen kunnen noemen om over God te spreken. De eerste is de reeds eerder genoemde *via negationis*. Wat heb ik lief? Eerst moet er dan worden gezegd wat God *niet* is. Maar dan moet ook gezegd worden dat er toch op z'n minst een zekere *analogie* tussen de glorie van het geschapene en het zijn van God bestaat. De woorden komen nu in een stroomversnelling die via de taal van de ziel uitmondt in een discours van *vervulling*. In God vinden we dat alles op volmaakte, eeuwige wijze. Stilte en, jawel, 'inkeer' helpen ons om op het pad van de volmaaktheid en de Volmaakte te blijven. Nogmaals, de

⁴ Thomas van Aquino, *Summa Theologiae* I Q3 a2. David Bradshaw schreef een schitterende studie over hoe het Aristotelische concept van God als *energeia* doorwerkte in de Platoons-Christelijke traditie tot en met Thomas' opvatting van *actus purus* en *esse*. David Bradshaw, *Aristotle East and West: Metaphysics and the Division of Christendom* (Cambridge: UP, 2004).

⁵ Aurelius Augustinus, *Belijdenissen*. Vert. Gerard Wijdeveld (Amsterdam: Ambo, 1997), 221.

wereld is niet slecht, de wereld is juist 'goddelijk'. Maar het vergt wel aandacht en gewoonweg concentratie om je ziel niet te laten versplinteren in duizend afleidingen die je van het goede vandaan brengen, maar te focussen op dat ene: 'Eén ding wil ik slechts van de HERE vragen, één enkel ding, dat heel mijn hart begeert' (Psalm 27:3, berijmd).

Heer, ontferm u

Voor Augustinus was de ultieme weg om verlangend dit pad van het ene te gaan de weg van Christus: de weg van de nederigheid, de weg van de lichamelijke en de weg van het lijden. De weg die God immers ook niet versmaadde, maar juist verkoos in de incarnatie.⁶ Stilte duwt de zonde en het lijden niet weg, maar ziet ze onder ogen. Als je besluit stilte toe te laten in je leven is dat niet alleen een kwestie van 'de goede kern van de dingen' opzoeken. Ook het kwade komt scherper en sterker op je af. Niet voor niets schilderen de woestijnvaders, de klassieke christelijke meesters van de stilte, hun zoektocht naar het hart van de wereld af als een gevecht met de demonen. Zolang je een materialistisch leventje leidt, met veel beeldschermen en lawaai om je heen, houden de demonen zich wel koest. Hun werk wordt al wel gedaan. Maar als je de afleidingen gaat beperken, de eenzaamheid en de stilte zoekt slaan ze in hun brutere vorm toe. De woestijnvaders en ook hedendaagse kluizenaars en monniken kunnen er felrealistische en premodern aandoende verhalen over vertellen.⁷

Stil worden is dus niet alleen 'even een rustmomentje pakken', maar het is ook heel confronterend je eigen demonen, je eigen zonde onder ogen zien. Het is dus ook beslist een kwestie van lef hebben en teruggeworpen worden op genade alleen. Want in m'n eentje win ik dit gevecht niet. De kwade machten zijn groter en sterker dan ik. Mijn drang om alles kapot te maken wint het keer op keer van de liefde waarop ik gebouwd ben. Ik kan slechts met een gebroken en verslagen hart mij toewenden naar Christus: 'Heer, ontferm u over mij, zondaar'.

Stilte en genade

Stilte is al met al van theologisch belang. Stilte is niet de ontkenning van het aardse, maar juist de innige omhelzing ervan – 'gelijk in de hemel alzo ook op de aarde'. Dus ja, ze voert je enerzijds uit het alledaagse: het gebabbel, de voortdurende stroom van geluid van tv's, radio's en *youtube*-filmpjes. Maar nee, ze ontrukkt je niet aan de wereld, maar geeft haar in gelouterde vorm weer terug. Als je de theologie volkomen vanuit het thema 'stilte' opnieuw zou doordenken – en geloof me: dat kan prima – moet je echter ook aandacht schenken aan de zonde en de gebrokenheid in het leven. Juist de gebrokenheid van de schepping en die van ons eigen bestaan maakt het noodzakelijk de vinger op de mond te leggen. Ervoor kiezen jezelf eens een keertje niet te overschreeuwen. Toegeven dat jij het ook echt niet meer weet. Jouw gebroken leven en de noden van de wereld aan Gods handen toevertrouwen. Typisch iets om over te zwijgen.

---

⁶ Zie voor de nadruk op de weg van Christus als noodzakelijke weg van nederigheid en stabiliteit voor de eenheid met God o.a. *Belijdenissen*, boek VII.9.13 tm VII.12.18 (in de geciteerde vertaling p. 154-158). Dezelfde nadruk kan gevonden worden in *De Trinitate* XIII.19.24 en *De Civitate Dei* x.29. In al deze passages adresseert Augustinus de Platonisten, die wel het Goddelijke 'vaderland' in de verte zien, maar niet 'de weg ertoe omhelzen'.

⁷ Lees bijvoorbeeld de schitterende verhalen in Freddy Derwahl, *Kluizenaars: Avonturen van de eenzaamheid* (Tielt: Lannoo, 2001).

Maar uiteindelijk, ook door al dat pijnlijke heen, is stilte een weg om de overvloedig gevende vreugdevolle rijkdom van God te ervaren en van daaruit te leren leven. 'Zij die in tranen zaaien, zullen oogsten met gejuich' (Psalm 126). Ook als ik zwijg, spreekt Hij. De wereld draait wel door. De zon blijft schijnen en ons hart verwarmen. Het water blijft stromen. De oneindige oceaan van zijn die God is blijft wel rollen, kolken en voeden. Ik hoef er helemaal niets voor te doen. Ik mag het allemaal ontvangen en er deel van uitmaken. De ervaring van stilte heeft uiteindelijk alles te maken met de ervaring van genade.